

Esad Delibašić
Mirza Džananović
Hazim Begagić

KULTURNI TURIZAM KAO FAKTOR RAZVOJA ZENIČKO-DOBOJSKOG KANTONA

Sažetak

Kulturni turizam je vrsta turizma u kojem dolazi do plodotvorne sinteze kulture i turizma. Taj spoj doprinosi razvoju i turizma i kulture. Turizam u kulturi pronalazi novi sadržaj kojim proširuje turističku ponudu, dok kultura iz sinteze sa turizmom propituje svoje mogućnosti u tržišnom ambijentu. U radu se analiziraju postojeća kulturna baština, kulturne manifestacije, djelatnost ustanova kulture i kulturno-historijski spomenici na području Zeničko-dobojskog kantona u kontekstu cjelokupne kulturno-turističke ponude tog dijela Bosne i Hercegovine. Kulturni turizam može postati važan činitelj razvoja Kantona. On omogućava otvaranje novih radnih mjesta (sektor kulture, uslužne djelatnosti, infrastruktura itd.), izgradnju cestovne infrastrukture, jačanje kapaciteta ustanova kulture i umjetničkih organizacija, veću zaštitu kulturne baštine, kao i ostvarivanje značajnijih finansijskih sredstava za kulturu.

Ključne riječi: kultura, turizam, kulturni turizam, Zeničko-dobojski kanton, razvoj

Uvod

Turizam je multidimenzionalan društveni fenomen čija se kompleksnost ogleda u mnogobrojnim aspektima. On je, prije svega, društveni fenomen budući da nastaje interakcijom/međudjelovanjem pojedinaca i društvenih grupa; ekonomska dimenzije turizma omogućava privredni razvoj mjesta, regije i države; turističkim posjetama ljudi upoznaju druge kulture, običaje i vrijednosti, te dolazi do interkulturalnog dijaloga (u turizmu se miješaju kultura lokalnog stanovništva i kultura koju donose turisti); psihološka dimenzija turizma se očituje u različitim motivacijama turista za putovanjem i odmorom; pored navedenih turizam se manifestira i u sferi komunikacija, ekologije, privrede, obrazovanja, zdravstva itd. Turizam se često reducira na ekonomsku dimenziju, međutim, iako je ona veoma važna svođenje turizma na ekonomske procese i odnose onemogućava razumijevanje i uvid u složenost ovog fenomena.¹

Turizam je danas u mnogim zemljama osnov privrednog razvoja, zapošljavanja i ekonomske stabilnosti. Razvoj turizma zahtjeva podršku komunikacijske infrastrukture (putevi, signalizacija, pruge, avio-saobraćaj), ugostiteljstva, obrazovnog i zdravstvenog sektora, ustanova kulture, javne uprave i nevladinog sektora. Turizam se polovinom xx stoljeća razvio u formi masovnog turizma, a njegov brzi razvoj je omogućen povećanjem prihoda i slobodnog vremena. Masovni turizam svoj procvat može zahvaliti brzim poboljšanjem ekonomske situacije i rješavanjem problema nezaposlenosti.²

Vremenom se turizam diversificira zbog sve veće zainteresovanosti turista za nove sadržaje. Masovni turizam postaje sve neatraktivniji, a interesovanje turista se prenosi na različite oblike selektivnog turizma. Turizam se osamdesetih godina 20. stoljeća dijeli na niz oblika selektivnog, odnosno segmentiranog turizma, čime se diferencira: seoski turizam, agroturizam, vjerski turizam, ekoturizam, avanturistički i *robinzonski* turizam, urbani turizam, sportski turizam, kulturni turizam. Društveno-ekonomske promjene koje su dovele do pojave selektivnog turizma su učinile humanijim, usmjerivši ga ka stvarnim potrebama pojedinaca. Povećanje slobodnog vremena omogućilo je duži boravak turista i produžetak turističke sezone. Aktivnosti turista se povećavaju i usmjeravaju u područje kulture, sporta, ekologije, rekreacije, edukacije.

¹ Delibašić Esad, Džananović Mirza, *Javne politike kulture: kulturna baština i kulturni turizam*. Sarajevo: University press, 2023, 87.

² Jelinčić Daniela Angelina, *Abeceda kulturnog turizma*. Zagreb: MEANDARMEDIA – MEANDAR, 2008, 18.

Turisti postaju probirljiviji, što znači da ih se ne može više zadovoljiti samo osnovnom ponudom (usluge smještaja, prirodne ljepote, tradicionalna atraktivnost određene destinacije).

Jedan od oblika selektivnog turizma svakako je kulturni turizam. Taj se oblik turizma javlja kao plodotvoran spoj turizma i kulture. Danijela Angelina Jelinčić definira kulturni turizam „kao posjete osoba izvan mjesta njihova stalnog boravka motivirane u cijelosti ili djelimično interesom za povijest, umjetnost, baštinu ili stil života lokaliteta, regije, zemlje.“³ Pojava kulturnog turizma dovodi do transformacije načina finansiranja kulture. U početku je kulturni turizam bio samo dodatak osnovnoj turističkoj ponudi gdje turista usput, po prilici, posjećuje muzeje, galerije, koncerte i druge manifestacione oblike kulture, kulturno-historijske spomenike. Vremenom, kulturni turizam se razvija do forme kada specifično taj oblik turizma postaje osnovna ponuda i primarna motivacija turističke aktivnosti, a turisti kao temeljni razlog svog putovanja u neku destinaciju navode upravo kulturni sadržaj (posjeta koncertu, festivalu, sajmu knjiga, posjetu muzeju ili drugoj vrsti ustanove kulture, itd.). I baš spajanjem sa kulturom, turizam kao tradicionalna aktivnost nesumnjivo obogaćuje ukupnu ponudu novim sadržajima, dok kultura u ovoj sinergije dobija brojne mogućnosti izlaska na tržište, uz značajno povećanje broja korisnika zainteresovanih i izuzetno motivisanih za konzumaciju sadržaja i kupovinu kreativnih roba i usluga. Kultura, po prvi put u ovakvom kontekstu, dolazi u poziciju da se može ozbiljno pozicionirati na tržištu, ostvariti direktne i indirekntne oblike profit, ali i proširiti modelske mogućnosti *fundraisinga*. Naime, sektor kulture svoje je finansiranje tradicionalno u najvećoj mjeri ostvarivao iz javnih prihoda i budžetskih sredstava. Upravo spoj sa turizmom joj omogućava ostvarivanje prihoda i iz vanbudžetskih izvora.⁴

Turizam i kultura u Zeničko-dobojskom kantonu

U ovom radu fokus je stavljen na analizu mogućnosti razvoja kulturnog turizma na području Zeničko-dobojskog kantona (ZDK). Zbog značajnog broja kulturno-historijskih spomenika koji se nalaze na ovom području, međunarodnih i nacionalnih kulturnih i umjetničkih manifestacija, festivala i događaja, djelatnosti ustanova kulture (muzeji, centri za kulturu, biblioteke, pozorišta, galerija), kulturno-umjetničkih društava, omladinskih organizacija kulture, muzeja i kulturno-historijskih lokaliteta na otvorenom, ekomuzeja, ugostiteljskih sadržaja sa

³ Isto, 51.

⁴ Đukić-Dojčinović Vesna, *Kulturni turizam*. Beograd: Clio, 2005, 11.

autentičnom i zdravom gastronomskom ponudom, etno-sela, kulturno-turističkih ruta, likovnih kolonija i brojnih drugih sličnih sadržaja, Zeničko-dobojski kanton nesumnjivo posjeduje značajan kulturni kapital koji predstavlja realnu osnovu za strateški razvoj kulturnog turizma.⁵

Zeničko-dobojski kanton je jedan od deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine. Na području Kantona se nalazi 12 lokalnih zajednica: tri grada i devet općina. Geografski položaj Zeničko-dobojskog kantona u Bosni i Hercegovini i Federaciji BiH pruža veoma povoljne uslove za turistički razvoj. Kanton ima centralni položaj unutar Bosne i Hercegovine i nalazi se na najvažnijoj putnoj komunikaciji, magistralnoj cesti M17, autoputu A1 kao sastavnom dijelu europskog koridora 5C, kao i na glavnoj željezničkoj trasi koja sjever zemlje povezuje sa jugom i Jadranskim morem. Upravo ovakva prometna povezanost nadoknađuje nedostatak aerodroma na području Kantona, već se uspješno nadopunjava postojanjem zračne luke u Sarajevu,⁶ uz relativnu blizinu aerodroma u Tuzli i Banja Luci, osobito iz sjevernih dijelova Kantona. Tokom 20. stoljeća razvoj većine lokalnih zajednica na ovom prostoru bio je usmjeren ka rudarstvu i industriji, što jeste značajno utjecalo na zapostavljanje brojnih prirodnih i kulturno-historijskih bogatstava. Ipak, tokom 21. stoljeća dogodile su promjene na polju valorizacije i prezentacije pojedinih prirodnih i kulturno-historijskih dobara, a potencijal Zeničko-dobojskog kantona na polju razvoja različitih oblika turizma prepoznat je i u nekoliko važnih strateških dokumenata. U tom kontekstu, po značaju se posebno ističu „Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine 2022-2027.“,⁷ zatim „Strategija razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2021.-2027. godina“,⁸ „Prostorni plan Zeničko-dobojskog kantona (2009. – 2029.)“⁹. Posebno vrijedan dokument te vrste svakako je „Strategija kulturne politike Zeničko-dobojskog kantona 2021-2027. godine“¹⁰ koja predstavlja jedan od rijetkih strateških akata te vrste u složenoj organizaciji bosanskohercegovačke javne uprave, a trenutno zapravo i jedinu važeću strategiju kulturne politike i razvoja kulture u cijeloj zemlji.

⁵ Delibašić Esad, Džananović Mirza, Model finansiranja kulture u Zeničko-dobojskom kantonu, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici*, XX, 2022, Zenica, 2022, 95-96.

⁶ *Strategija razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2021. – 2027. godina*, 30. oktobar 2020. godine, 20.

⁷ *Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine 2022-2027*, april 2022.

⁸ *Strategija razvoja ZDK*

⁹ *Prostorni plan Zeničko-dobojskog kantona (2009. – 2029.)*, februar 2009.

¹⁰ *Strategija kulturne politike Zeničko-dobojskog kantona 2021-2027. godina*, Udruženje za zaštitu humanih, intelektualnih i kulturnih vrijednosti „Zjenica“ Zenica, Zenica, 2022.

Kulturni resursi i institucionalni sistem kulture u ZDK

O značajnom potencijalu koji razvoj turizma može imati za sveukupni privredni razvoj Kantona najbolje svjedoči „Strategija razvoja Zeničko-dobojskog kantona“ u kojoj se kao jedan od primarnih strateških ciljeva navodi uspostavljanje systemske podrške ka povećanju „kvaliteta turističke ponude, uz orijentaciju na one vrste turizma za koji postoje resursi koji mogu obezbijediti veći stepen turističke valorizacije i uključivanja u regionalne turističke proizvode.“¹¹ U dokumentu se dalje konstatuje da postoje veliki potencijali za razvoj različitih oblika turizma (kulturno-historijski, banjski, tranzitni, planinski, vjerski, seoski, kongresni, sajamski, sportski, lovni i dr. turizam), s tim da je neophodno usmjeriti pažnju na razvoj turističke infrastrukture i povećanje kvaliteta turističke ponude uz promociju i povezivanje u regionalni turistički proizvod i turističke lance vrijednosti.¹²

S obzirom na bogatstvo i raznolikost lokaliteta, objekata i artefakata kulturne baštine, razvijenu institucionalnu mrežu sektora kulture i umjetničke produkcije, kao i brojnost kulturnih manifestacija i događaja, s pravom se može zaključiti da Zeničko-dobojski kanton kao značajno područje Centralne Bosne i Hercegovine posjeduje sve preduslove za intenzivan razvoj kulturnog turizma.¹³ Prostor Zeničko-dobojskog kantona pokriva teritoriju koja se u prošlosti nalazila u središtu važnih historijskih zbivanja. Naime, u referentnim djelima starijih autora taj se geografski prostor nerijetko nazivao *starom* ili „pravom Bosnom“, upravo zbog činjenice da je ovo područje usko vezano za nastanak srednjovjekovne bosanske države. U prilog toj tvrdnji ide i podatak o čak 64 registrovana materijalna kulturna dobra sa područja Kantona na listi nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, s tim da proces nominacije novih dobara nije okončan pa je za očekivati da se navedeni broj u narednom periodu dodatno uveća.¹⁴ Osim nacionalnih spomenika, veliku vrijednost i turistički potencijal imaju i drugi kulturno-historijski spomenici poput, naprimjer, arheoloških nalazišta i lokaliteta (npr. Dabravine u Varešu, kasnoantička bazilika u Brezi, Putovići u Zenici itd.), niza važnih nekropola stećaka od kojih se posebno ističe nekropola u Zgošći, zatim važnih sakralnih objekata (npr. samostan u Kraljevoj Sutjesci, manastir Vozuća, Kuršumljija džamija itd.), spomenika moderne arhitekture (npr. Vila „Krivaja“ Zavidovići, Fabrika papira Zenica, radničko naselje Majdan u Varešu itd.) i brojnih drugih. Neka od pomenutih dobara već

¹¹ *Isto*, 74.

¹² *Isto*, 78.

¹³ *Isto*, 78-80.

¹⁴ *Isto*, 43-46.

su uključena u turističku ponudu lokalnih zajednica u kojima se nalaze, te predstavljaju važna središta koja na godišnjoj razini posjećuje značajan broj domaćih i stranih turista.

Zeničko-dobojski kanton jedan je od četiri kantona čija su središta u socijalističkom konceptu razvoja kulturne politike u zemlji (u okviru kojeg je i uspostavljen današnji institucionalni sistem sektora kulture) predstavljali osnovne emisijone centre razvoja kulture u BiH.¹⁵ Danas, ZDK ima jednu od razgranatijih i snažnih mreža javnih institucija kulture, što podrazumijevaju postojanje općih biblioteka u svih 12 lokalnih zajednica, zatim tri profesionalne muzejske ustanove u Visokom, Zenici i Tešnju, te nekoliko muzejskih postavki koje djeluju u okviru drugih institucija kulture, vjerskih zajednica ili privrednih društava. Osim toga, na području Zeničko-dobojskog kantona djeluje i jedino profesionalno pozorište u centralnom dijelu Bosne i Hercegovine. Na području ZDK se nalazi i aktivno djeluje šest centara ili domova kulture, kao i veći broj kulturno-umjetničkih društava, umjetničkih i kulturnih udruženja, kao i nacionalna kulturno-prosvjetna društva.

Bosansko narodno pozorište Zenica je osnovano 1950. godine. Po svom programsko-produkcijskom obimu, nacionalnoj i međunarodnoj repertoarskoj referentnosti, broju zaposlenika i veličini infrastrukture, svakako da je riječ o najvećoj ustanovi kulture u Zeničko-dobojskom kantonu i jednoj od najznačajnijih u zemlji. Od 1978. godine BNP je smješteno u posljednjoj namjenski građenoj pozorišnoj zgradi u zemlji, arhitektonski izuzetno vrijednom objektu moderne arhitekture, prepoznatljivom i višestruko nagrađenom, sa odličnim uvjetima za scensku i kulturnu produkciju. Pretpostavlja se da je riječ o najskupljem kapitalnom objektu kulturne infrastrukture u novijoj povijesti Bosne i Hercegovine. Zenički teatar je, u okvirima kulturne scene znatno šire od one bosanskohercegovačke, već krajem šezdesetih, a osobito tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća, postajao sve prepoznatljiviji po svojoj programskoj politici, a među stručnom javnosti nerijetko je važio za pozorište sa uzbudljivim i vješto osmišljenim repertoarom dominantno baziranom na domaćim autoricama i autorima, najčešće praizvedbama. Repertoarsko opredjeljenje o sveprisutnosti domaće književnosti, osobito one dramske, u odabiru repertoarnih naslova čini okosnicu programske politike. Prepoznatljivost i široko prepoznati kvalitet programskog repertoara, uz uzbudljivu infrastrukturu i atraktivno kreiran plan gostujućih

¹⁵ Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Tuzla i Zenica bili su utvrđeni kao svojevrsna središta regionalnog razvoja, u kojima je, između ostalog, sistemski uspostavljena i razvijana mreža tradicionalnih ustanova kulture (narodna pozorišta, pozorišta za djecu i mlade, muzeji, galerije, regionalne biblioteke...).

programa, učinio je da je u strukturi publike uvijek primjetan nezanemariv broj posjetitelja iz drugih sredina (susjedne općine – Kakanj, Žepče, Vitez, Travnik, sjever Kantona, Sarajevo i Doboj).

Savremena kulturna produkcija kao važan aspekt kulturnoturističke ponude

Manifestacije i festivali su važan izraz ljudske aktivnosti i značajno pridonose društvenom i kulturnom životu zajednica domaćina.¹⁶ U globalnoj društveno-ekonomskoj klimi posljednja dva desetljeća, manifestacioni oblici kulture i različite festivalske forme igraju značajnu ulogu za gradove i lokalne zajednice, ali i za cjelokupne regije kao što je Zeničko-dobojski kanton. Smatra se kako manifestacije i festivali značajno pridonose kulturnom i privrednom razvoju i da, kao takvi, imaju veliki utjecaj na razvoj kulturnog turizma u tzv. *zajednicama domaćinima*. Organizatori manifestacija i festivala danas upravo historijske i kulturne teme ponajviše koriste za razvoj godišnjih događaja kako bi privukli posjetitelje i (re)kreirali imidž u mjestima domaćinima. Želja za organizovanjem manifestacija pri tome je sve rjeđe posebno osmišljena kako bi odgovorila potrebama bilo koje specifične skupine, a organiziranje događaja i u ZDK sve češće se razvija baš zbog turističkih i privrednih mogućnosti, uz nesumnjivu društvenu i kulturnu korist.¹⁷ Manifestacije i događaji, opslužujući posjetitelje iz drugih destinacija, u pravilu imaju visok potencijal za razvoj turizma, uz potencijal za finansijsku potporu i sponzorstva,¹⁸ bilo direktnim ili indirektnim ulaganjima. Događaji i manifestacije kulture se, dakle, sve više percipiraju kao važan, nerijetko i nezaobilazan alat za privlačenje posjetitelja i izgradnju turističkog imidža zajednice, a taj je trend sve više prepoznat i na manifestacionoj mapi Zeničko-dobojskog kantona.

U svim organizacijama, ustanovama, društvima ili udruženjima koji čine okosnicu institucionalnog sistema kulture u Kantonu, tokom godine se producira i održava značajan broj programa, događaja, manifestacija i festivala u oblastima kulture i umjetnosti, različitih formi, sadržaja, nivoa i dometa. Svaka od tih programskih aktivnosti značajno doprinosi razvoju kulturnog života, prvenstveno lokalnih zajednica u kojima se odvijaju, iako neke od njih uistinu imaju nacionalni, čak i međunarodni ugled i utjecaj. Nažalost, trenutno ne postoji zvanični registar

¹⁶ Raj, R., Vignali, C. 2010: Creating Local Experiences of Cultural Tourism through Sustainable Festivals. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation* 1-1.

¹⁷ Blešić, I., Pivac, T., Đorđević, J., Stamenković, I., & Janićević, S. (2014). Cultural events as part of cultural tourism development. Case study: Sombor and Apatin (Serbia). *Acta Geographica Slovenica*, 54(2), 381–390.

¹⁸ Getz, D. 1997: *Events management and Event Tourism*. Cognizant Communications Corporation. New York.

redovnih kulturnih i umjetničkih programa niti kalendar njihovog održavanja, ali neke od istaknutijih manifestacija koje se održavaju duži niz godina na području Zeničko-dobojskog kantona su, između ostalih: „Čimburijada“ i Međunarodna kulturna manifestacija „Zeničko proljeće“ u Zenici, Ljeto u Tešnju, Dani grada Tešnja i Proljeće u Tešnju, Studentsko ljeto u Maglaju; „Vaclaf“ – festival klasične muzike, „Pekijada“ u selu Očevija blizu Vareša, Likovna kolonija Borovica, Hatma-dova na Karićima, tzv. ekspedicija „Željezna dolina“ Vareš, Bazenijada u Brezi, „Visočko ljeto“ u Visokom, „Žepačko ljeto“ i Multietnička smotra folkloru „Žepču s ljubavlju“ u Žepču.¹⁹

Kao referentan i relevantan primjer manifestacije kulture od međunarodnog značaja i utjecaja, svakako se može izdvojiti Međunarodni festival bosanskohercegovačke drame koji od 2002. godine, kao stalni segment svoje redovne poslovno-umjetničke djelatnosti svake godine priprema, organizira i realizira Bosansko narodno pozorište Zenica. Festival okvirno traje sedam do deset festivalskih dana, najčešće u periodu od sredine do kraja maja, uz povremene terminske promjene - uvijek u rasponu od druge polovine aprila do prve polovine juna. Od osnivanja riječ je o manifestaciji međunarodnog i takmičarkog karaktera. Sa jasnom programskom profilacijom i temeljnom koncepcijom internacionalnog pozorišnog festivala nacionalne dramaturgije i autorskog pozorišta, koja se, i decenijama poslije, nikada nije dovodila u pitanje. No, od svojih početaka, unatoč jasnom osnovnom konceptu, Festival je programsko-koncepcijski razvijao vrlo otvoren i fleksibilan pristup u poimanju bosanskohercegovačkog teatarskog, književnog i ukupnog kulturalnog konteksta.²⁰ Na 22 do sada održane takmičarske selekcije Festivala ukupno je odigrana 171 predstava. Prosječno je to osam predstava u okviru jedne festivalske edicije, u rasponu od svega četiri (2010.), do čak 12 predstava u natjecateljskim programima I i IV (2005) festivala. U analizi međunarodnog aspekta te manifestacije, svakako je pažnje vrijedan podatak da je na Festivalu bh. drame od 2002. godine učestvovalo čak 36 inozemnih umjetničkih ansambala i pozorišnih kuća iz sedam europskih zemalja. Analize publike potvrđuju da je u strukturi posjetitelja festivalskih programa primjetan sve veći interes i zastupljenost tzv. nelokalne publike, odnosno posjetitelja koji, pored drugih gradova i općina na području ZDK, dolaze i iz drugih kantona (primarno Srednjobosanski i Kanton Sarajevo), ali i iz Doboja i dobojske regije u

¹⁹ *Strategija razvoja turizma FBiH*, 55-56.

²⁰ U aktuelnom Pravilniku Festivala, precizno se navodi kategorija kojima se u bosanskohercegovačke autore ubrajaju svi stvaraoci koji po prirodi stvari pripadaju bosanskohercegovačkom kultumom i umjetničkom miljeu, a u takvom su se konceptu otvarale šire mogućnosti participacije umjetnika iz regiona i svijeta.

Republici Srpskoj, uz manji broj zabilježenih posjetitelja iz inostranstva, prvenstveno članova stručne i profesionalne teatarske zajednice.

Kulturni kapital u funkciji razvoja kulturnog turizma

Navedeni kulturni resursi predstavljaju važan kulturni i turistički potencijal koji je potrebno aktivirati na način da se ovi sadržaji snažnije međusobno povežu i uključe u turističku ponudu lokalnih zajednica, ali i kompletnog Kantona. Pravni instrumenti već postoje, s obzirom da je usvojen *Zakon o turizmu*,²¹ a koji predviđa, između ostalih odredbi, osnivanje lokalnih i kantonalne turističke zajednice. Posebno je značajno osnivanje *Turističke zajednice Zeničko-dobojskog kantona* koja bi trebala doprinosti razvoju, unapređenju i promociji turističke ponude Kantona, ali i koordinaciji i sinhronizaciji djelovanja lokalnih turističkih zajednica. Međusobna saradnja lokalnih, kao i saradnja sa kantonalnom turističkom zajednicom, osnovni je preduslov razvoja turizma, a naročito kulturnog turizma. U narednom periodu svakako bi bilo neophodno izraditi: strategije razvoja turizma i kulturnog turizma, potrebnu prostorno-plansku dokumentaciju, planove upravljanja turističkim destinacijama i slično. Koordinacija aktivnosti potrebna je i na operativnom polju, naročito ukoliko se želi pristupiti klsterskom modelu razvijanja turizma. Naime, u Strategiji razvoja turizma Federacije BiH navodi se da je preduslov uspješnog razvoja turističkog proizvoda utemeljenost na realnosti onoga što Federacija, ili neki njen dio, može podržati. Kako bi se to ostvarilo, neophodan je ozbiljniji pristup aspektu planiranja, posebno prostornog planiranja, što podrazumijeva *koordinaciju organizacije razvoja u okviru određenog geografskog područja*.²² S ciljem postizanja željene karakterističnosti i posebnosti, „iskustvena“ vrsta turističkih proizvoda činit će sveobuhvatan pristup razvoju proizvoda, što će se ostvariti pažljivim osmišljavanjem iskustava i doživljaja, a kako bi se sve to ostvarilo, u *Strategiji* se primjenjuje trostrani pristup (modeli):

1. razvijati kantone kao klastere za razvoj turizma;
2. povezivati kroz primarne i sekundarne centre (destinacije) i
3. razviti i promovirati prepoznatljiva iskustva.²³

²¹ *Zakon o turizmu*, Službene novine Zeničko-dobojskog kantona broj 12/22, 07.07.2022. godine.

²² *Strategija razvoja turizma FBiH*, 37.

²³ *Isto*, 37-38.

Klasterski model razvoja turizma u potpunosti odgovara potrebama ali i trenutnom stepenu razvijenosti turističke ponude, infrastrukture i stanju kulturnog kapitala na području Zeničko-dobojskog kantona. S obzirom na blizinu i odličnu cestovnu povezanost sa Sarajevom, kao primarnim turističkim centrom Bosne i Hercegovine, otvara se mogućnost razvoja mreže sekundarnih centara koji trebaju biti nosioci razvoja turizma u cijelom Kantonu. Uzimajući u obzir trenutno stanje sa turističkom i ugostiteljskom infrastrukturom kao i postojeći kulturni kapital, ulogu sekundarnih centara svakako bi mogli preuzeti Zenica, Visoko i Tešanj. Ukoliko se pristupi adekvatnom strateškom planiranju i realizaciji ciljeva iz utvrđenih strategija u relativno kratkom vremenskom periodu, i druge lokalne sredine bi mogle dostići razinu sekundarnih centara, dok bi Zeničko-dobojski kanton mogao dobiti i vlastiti primarni centar.

Međutim, razvoj turizma u Zeničko-dobojskom kantonu se suočava sa određenim izazovima koji usporavaju taj razvoj, pri čemu se posebno ističu nedovoljno inoviranje i promocija turističke ponude, nedovoljna povezanost sa regionalnom ponudom, nedostatak stručnog kadra, kao i prijetnje vezane za narušavanje zdravlja okoliša i neusaglašenost pravnog sistema za zaštitu prirodnog i kulturnog naslijeđa. Sve ovo ukazuje na potrebu rješavanja problema nedovoljne turističke valorizacije potencijala Zeničko-dobojskog kantona.²⁴ Ipak, važno je navesti da su pomenute slabosti već prepoznate u postojećim razvojnim planovima, a prepoznati su i odgovarajući koraci i mjere koje je potrebno poduzeti kako bi se nedostaci umanjili, poput: rada na snažnijoj turističkoj valorizaciji prirodnih i drugih resursa, unapređenja turističke infrastrukture i usluga, rješavanje pravnog statusa kantonalne turističke zajednice, uspostavljanja turističkih infopultova na turističkim destinacijama, uključivanje zelenih politika u kulturnoturističke aktivnosti, definisanje turističke ponude Zeničko-dobojskog kantona i njena jača promocija.²⁵ Od posebnog značaja za razvoj kulturnog turizma jeste i nužnost obnove i revitalizacije objekata kulturno-historijske baštine, kao i pojačana briga za očuvanje autohtonih i tradicionalnih proizvoda, te autentične kulturne i prirodne baštine.

²⁴ *Strategija razvoja ZDK*, 70.

²⁵ *Isto*, 86.

Umjesto zaključka: prijedlog mjera

Zeničko-dobojski kanton posjeduje veliki turistički i kulturni kapital izražen u formi kulturne baštine, turističkih lokaliteta, ustanova i organizacija kulture, kulturno-historijskih spomenika i značajnih kulturnih manifestacija. Primjetan je napredak jednog broja lokalnih zajednica (Visoko, Tešanj, Vareš) u pojedinim segmentima turizma i kulturnog turizma. Također, pojedine nadležne općinske i gradske službe napravile su važne iskorake u segmentu zaštite kulturne baštine, uređenja turističkih destinacija, osiguranja budžetskih sredstava za ovaj sektor, organizacije kulturnih manifestacija i promocije turizma i kulturnog turizma.

Međutim, kulturni turizam na području Kantona se suočava sa nizom izazova: ne postoji artikulirana javna politika koja bi se bavila razvojem kulturnog turizma; nejasno je koji su ključni nosioci javne politike kulturnog turizma; ne postoje posebni javni pozivi kojima bi se finansijski podržali projekti usmjereni ka kulturno-turističkom razvoju. Također, u većini lokalnih zajednica ne postoje u budžetima specifične stavke iz kojih bi se finansirali projekti iz ove oblasti, a trenutno se projekti iz oblasti kulturnog turizma većinski finansiraju iz budžetskih stavki za kulturu ili sport. Kada je riječ o strateškom pristupu razvoju kulturnog turizma trenutno ne postoji strategija koja bi se fokusirala na ovu oblast.

S ciljem prevazilaženja identificiranih slabosti nužno bi bilo poduzeti sljedeće aktivnosti:

- Planirati izradu kantonalne strategije razvoja turizma i strategije razvoja kulturnog turizma;
- Formirati kantonalni zavod za zaštitu kulturne baštine, a postojeće ustanove kulture (muzeji, arhivi i biblioteke) osposobiti za identifikaciju i klasifikaciju dobara materijalne i nematerijalne baštine;
- Planirati izradu općinskih strategija razvoja turizma i kulturnog turizma, te revidirati opće strategije razvoja lokalnih zajednica na način uvrštavanja turizma i kulturnog turizma u te dokumente;
- U općinskim i gradskim budžetima ustanoviti pozicije za turizam i kulturni turizam, te na tim pozicijama planirati namjenska sredstva za projekte iz navedenih oblasti;
- Izraditi i na odgovarajući način promovisati precizan kalendar svih festivala i manifestacija kulture i umjetnosti na području lokalnih zajednica i Zeničko-dobojskog kantona za tekuću godinu, sa tačnim periodima održavanja, konceptom i opisom, kontakt i ostalim relevantnim podacima;

- U okviru promotivnog materijala izraditi registar najznačajnijih turističkih i kulturno-turističkih destinacija, lokaliteta i objekata na području općina/gradova i Kantona;
- U općinama/gradovima Kantona izraditi specijalizovane višejezične internetske stranice posvećene isključivo turističkoj i kulturnoturističkoj promociji kao najjednostavniji i najrasprostranjeniji način prezentiranja turističke ponude;
- Kontinuirano predstavljati sve značajnije aktivnosti ustanova kulture i umjetničkih organizacija (muzeji, biblioteke, centri za kulturu, pozorište, nevladine organizacije) u okviru specijalizirane višejezične web prezentacije kulturnog turizma;
- Identificirati na nivou općina/gradova i Kantona ključne infrastrukturne nedostatke za razvoj turizma i kulturnog turizma (klimatska obilježja, stanje putnih pravaca do značajnih lokaliteta, ugostiteljska ponuda i smještajni kapaciteti, postojanje suvenirnica i sl.);
- Na Univerzitetu u Zenici, u okviru trenutnih kadrovskih i institucionalnih kapaciteta i/ili na osnovu postojećeg programa Kulturalnih studija, pokrenuti studij kulturnog turizma, odnosno studije kulture i turizma, prema uzoru na slične programe na regionalnim i europskim univerzitetima, sa ciljem edukacije visokostručnog kadra, osposobljenog za strateški pristup i razvoj oblasti kulturnog turizma;
- Planirati, izraditi i realizirati projekte edukacije iz oblasti turizma i kulturnog turizma za djelatnike u sektoru turizma i kulture;
- Izraditi odgovarajuće promotivne materijale (brošure, internetske stranice) koji bi na najbolji način prezentovali turističku i kulturno-turističku ponudu Zeničko-dobojskog kantona.

Rezimirajući, može se konstatovati da turizam i kulturni turizam na području Zeničko-dobojskog kantona još uvijek nisu u dovoljnoj mjeri prepoznati kao potencijalni faktori privrednog razvoja koji bi omogućili ekonomsku dobit, ali i očuvanje postojećih kulturnih dobara i stvaranje novih kulturnih vrijednosti. Sa druge strane, postojeći kulturni resursi u formi lokaliteta i objekata kulturno-historijskog naslijeđa, mreže javnih institucija i nevladinih organizacija u oblasti kulture i umjetnosti, manifestacione djelatnosti, kao i privrednih subjekata kreativnih industrija, pružaju čvrst i snažan temelj za sveobuhvatan razvoj djelatnosti kulturnog turizma u tom dijelu Bosne i Hercegovine.

Literatura i izvori:

1. Blešić, I., Pivac, T., Đorđević, J., Stamenković, I., & Janićević, S. (2014). Cultural events as part of cultural tourism development. Case study: Sombor and Apatin (Serbia). *Acta Geographica Slovenica*, 54(2), 381–390.
2. Delibašić Esad, Džananović Mirza, *Javne politike kulture: kulturna baština i kulturni turizam*. Sarajevo: University press, 2023.
3. Delibašić Esad, Džananović Mirza, Model finansiranja kulture u Zeničko-dobojskom kantonu, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici*, XX, 2022, Zenica, 2022, 94-101.
4. Đukić-Dojčinović Vesna, *Kulturni turizam*. Beograd: Clio, 2005.
5. Getz, D. 1997: *Events management and Event Tourism*. Cognizant Communications Corporation. New York.
6. Jelinčić Daniela, Angelina. *Abeceda kulturnog turizma*, Zagreb: Meandarmedia-Meandar, 2008.
7. *Prostorni plan Zeničko-dobojskog kantona (2009. – 2029.)*, februar 2009.
8. Raj, R., Vignali, C. 2010: *Creating Local Experiences of Cultural Tourism through Sustainable Festivals*. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation* 1-1.
9. *Strategija kulturne politike Zeničko-dobojskog kantona 2021-2027. godina*, Udruženje za zaštitu humanih, intelektualnih i kulturnih vrijednosti „Zjenica“ Zenica, Zenica, 2022.
10. *Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine 2022-2027*, april 2022.
11. *Strategija razvoja Zeničko-dobojskog kantona za period 2021. – 2027. godina*, 30. oktobar 2020. godine.
12. *Zakon o turizmu*, Službene novine Zeničko-dobojskog kantona broj 12/22, 07.07.2022. godine.

CULTURAL TOURISM AS A DEVELOPMENT FACTOR IN THE ZENICA-DOBOJ CANTON

Abstract

Cultural tourism represents a form of tourism in which a fruitful synthesis of culture and tourism has emerged. This amalgamation contributes to the development of both tourism and culture. Tourism finds new content within culture, thereby expanding the tourist offer, while culture, through its synthesis with tourism, explores its potential within the market environment. This paper analyzes the existing cultural heritage, cultural events, activities of cultural institutions and cultural monuments in the Zenica-Doboj Canton in the context of cultural and touristic offerings. Cultural tourism can become a significant driver of Canton development. It will enable the creation of new job opportunities (cultural institutions, service activities, infrastructure, etc.), the development of transportation infrastructure, strengthening the capacities of cultural institutions, greater protection of cultural heritage, and increased financial resources for culture.

Keywords: *culture, tourism, cultural tourism, Zenica-Doboj Canton, development*